

देवराईच्या संरक्षण व संवर्धनासाठी
मार्गदर्शक तत्वे.

महाराष्ट्र शासन
महसूल व वन विभाग,
शासन निर्णय क्र. डब्ल्यूएलपी-०४.२५/प्र. क्र.१०६/फ-१
मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई ४०००३२.
दिनांक : २३.०४.२०२५.

वाचा :-

१. सदस्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य जैवविविधता मंडळ, नागपूर यांचे पत्र
क्र.म.रा.जै.वि.मं/कक्ष-५/२१५२/२०२४-२५, दि.२०.०३.२०२५.

प्रस्तावना:-

महाराष्ट्रात पवित्र वने स्थानिक पातळीवर “देवराई / देवराहटी” म्हणून ओळखली जातात, जी अनेक वर्षांपासून स्थानिक समुदायांद्वारे पारंपारिकरित्या संरक्षित केली जात आहेत. ही वने जैवविविधतेने समृद्ध असून अनेक नद्या किंवा जलस्रोतांचे जलभरण क्षेत्र म्हणून कार्य करतात आणि स्थानिक समुदायांच्या गरजा भागवतात. त्यामुळे अशा देवराईचे पर्यावरणीय, सांस्कृतिक व जैवविविधतेच्या दृष्टीकोनातून संरक्षण करणे आवश्यक असल्याने देवराईच्या संरक्षण व संवर्धनासाठी मार्गदर्शक तत्वे निश्चित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

२. शासन निर्णय :-

देवराईच्या संरक्षण व संवर्धनाकरिता खालीलप्रमाणे मार्गदर्शक तत्वे निश्चित करण्यात येत आहे.

अ.क्र.	प्रमुख मार्गदर्शक तत्वे	मार्गदर्शक तत्वांची सविस्तर कार्यपद्धती	अंमलबजावणी करणारी यंत्रणा
१	देवराईचे सर्वेक्षण व नोंदणी	<ul style="list-style-type: none">महाराष्ट्रभर देवराईच्या यादीचे अद्ययावतीकरण करण्यासाठी सर्वसमावेशक सर्वेक्षणे करावीत.सर्व देवरायांची गावनिहाय अद्ययावत यादी तयार करावी.देवराईची संख्या नोंदवून त्यांना क्षेत्रफळानुसार वर्गीकृत करावे.या सर्वेक्षणात देवराई क्षेत्र आणि त्याची व्याप्ती निश्चित केली जाईल. वनांचे सिमा स्पष्टपणे चिन्हांकित करणे आवश्यक आहे, पण भविष्यातील जंगलाच्या वाढीला अनुकूल ठेवण्यासाठी त्या लवचिक असाव्यात.	सदस्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य जैवविविधता मंडळ, नागपूर

२	भौगोलिक नकाशे तयार करणे	<ul style="list-style-type: none"> अद्ययावत यादीतील देवराईचे भौगोलिक संदर्भित नकाशे तयार करावेत. याकरिता GIS प्रणालीचा वापर करावा. 	सदस्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य जैवविविधता मंडळ, नागपूर
३	जैवविविधतेचे मूल्यांकन	<ul style="list-style-type: none"> प्रत्येक देवराईचे सखोल जैवविविधता मूल्यांकन करावे, वनस्पती आणि प्रमुख प्राणी प्रजातींची विविधता, संख्यात्मकता आणि रचना दस्तऐवजीकरण करावे. देवराईमधील परिस्थितिकिय प्राधान्यक्रम अभ्यासावा. देवराईमध्ये आढळणाऱ्या दुर्मिळ, संकटग्रस्त आणि लुप्तप्राय वनस्पती व प्राण्यांच्या प्रजातींची नोंदणी करून त्यांच्या संरक्षण व संवर्धनासाठी आवश्यक त्या उपाययोजना कराव्यात. 	सदस्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य जैवविविधता मंडळ, नागपूर
४	पर्यावरणीय महत्त्वानुसार प्राधान्यक्रम	<ul style="list-style-type: none"> गोळा केलेल्या माहितीचा उपयोग करून प्रत्येक देवराईचे पर्यावरणीय महत्त्व मूल्यांकन करावे आणि संवर्धन व पुनर्स्थापना प्रयत्नांसाठी प्राधान्य दिली जाणारी स्थळे निश्चित करावीत. सर्व देवराईचे जैविक महत्त्व, देवराईना असलेले धोके इत्यादी आधारावर देवराईचे प्राधान्यक्रम निश्चित करावेत. 	सदस्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य जैवविविधता मंडळ, नागपूर
५	क्षेत्रीय पडताळणी	<ul style="list-style-type: none"> प्रश्नावलीचा वापर करून प्रत्येक देवराईला भेट देवून त्याची भौतिक तपासणी करून माहिती प्रमाणित आणि अद्ययावत करावी. विविध क्षेत्रांमध्ये माहिती संकलनाची पद्धत प्रमाणित करावी. 	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वनबल प्रमुख), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर

		<ul style="list-style-type: none"> विविध ऋतुंमध्ये माहिती संकलित करावी. 	
६	स्थानिक पारंपरिक ज्ञान नोंदणी	<ul style="list-style-type: none"> प्रजाती ओळख, पारंपरिक उपयोग, पारंपरिक व्यवस्थापन आणि देवराईमधील संवर्धन पद्धतींविषयी स्थानिक आणि पारंपरिक ज्ञानाचे दस्तऐवजीकरण करावे. लोक जैवविविधता नोंदवही अद्ययावत करावी. 	सदस्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य जैवविविधता मंडळ, नागपूर
७	कायदेशीर संरक्षण	<ul style="list-style-type: none"> देवराईच्या संरक्षण व संवर्धनाच्या दृष्टीने वन विभागामार्फत स्थानिकांना विश्वासात घेऊन सदर देवराईचे क्षेत्र संवर्धन राखीव क्षेत्र (Conservation Reserve) किंवा समुदाय राखीव क्षेत्र (Community Reserve) किंवा जैवविविधता वारसा स्थळ (Bio Diversity Heritage Site) म्हणून घोषित करण्यासाठी प्रयत्न करावेत. 	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर सदस्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य जैवविविधता मंडळ, नागपूर
८	स्थानिक समुदायांसाठी प्रशिक्षण	<ul style="list-style-type: none"> स्थानिक नागरिक, लोक प्रतिनिधी आणि वन अधिकाऱ्यांसाठी कार्यशाळा व प्रशिक्षण सत्रांचे आयोजन करावे, जेणेकरून पारंपरिक व्यवस्थापन पद्धती सुधारता येतील आणि आधुनिक संवर्धन तंत्रांचा समावेश करता येईल. विविध मानांकित संस्थांच्या मदतीने विविध साधने जसे की, GIS, रिमोट सेन्सिंग, मोबाइल अप्लिकेशन इत्यादींच्या वापराने प्रशिक्षण द्यावे आणि स्थानिक भाषांमध्ये देवराया संवर्धन संकल्पना प्रोत्साहित करावे. 	सदस्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य जैवविविधता मंडळ, नागपूर
९	संशोधन व निरीक्षण	<ul style="list-style-type: none"> देवराईच्या पर्यावरणीय, सांस्कृतिक आणि सामाजिक-आर्थिक पैलूंचे मूल्यमापन करण्यासाठी संशोधन उपक्रमांना 	सदस्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य

		<p>प्रोत्साहन द्यावे. याकरिता स्थानिक महाविद्यालये व संशोधन संस्था यांना सहभागी करून घ्यावे.</p> <ul style="list-style-type: none"> नियमित अध्ययनाकरीता विशिष्ट कार्यपद्धती निश्चित करावी. रिमोट सेन्सिंग माहिती आणि भागधारकांच्या अभिप्रायाच्या आधारे नियमित निरीक्षण प्रोटोकॉल आणि अनुकूल व्यवस्थापन धोरणे स्थापित करावीत. 	जैवविविधता मंडळ, नागपूर
१०	निधी व्यवस्था व अंमलबजावणी	<p>देवराई संवर्धन करण्याकरिता महाराष्ट्र राज्य जैवविविधता मंडळ हे नोडल विभाग म्हणून काम पाहील व याकरिता आवश्यक निधी मागणीचा प्रस्ताव महाराष्ट्र जैवविविधता मंडळ अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (अर्थसंकल्प, नियोजन व विकास), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर यांचेमार्फत राज्य शासनास सादर करतील.</p>	<p>सदस्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य जैवविविधता मंडळ, नागपूर</p> <p>अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (अर्थसंकल्प, नियोजन व विकास), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर</p>

३. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०२५०४२३१६१९१६५९१९ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(विवेक होशिंग)
उप सचिव (वने)
महसूल व वन विभाग.

प्रति,

१. प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन बल प्रमुख), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
२. प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
३. अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (अर्थसंकल्प, नियोजन व विकास), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.

४. अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव) पश्चिम, मुंबई / पूर्व नागपूर
५. मुख्य वनसंरक्षक (प्रादेशिक), सर्व
६. क्षेत्र संचालक, व्याघ्र प्रकल्प, सर्व
७. वनसंरक्षक व संचालक, संजय गांधी राष्ट्रीय उद्यान, बोरीवली, मुंबई.
८. सदस्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य जैवविविधता मंडळ, नागपूर
९. उप वनसंरक्षक (प्रादेशिक / वन्यजीव), सर्व
१०. फ-१ कार्यासन, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई - ३२ (निवड नस्ती).